Bosna i Hercegovina 1991.-1995. – u godinama nesvršenog rata

Valja napomenuti da je HVO u BiH, bila vojska s najvećim stupnjem pripadnika druge nacionalnosti, iako se to konstantno prešućuje i negira

Davor Marijan

Prva otvorena pitanja s kojima se suočava istraživač posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini jesu pitanja, koliko je trajao rat, preciznije, kada je rat počeo, i kakav je bio njegov karakter. Za bosanskohercegovačke Srbe rat je počeo 4. kolovoza 1991.[1] Hrvati su posljedice rata osjetili na svojoj koži u prvim danima listopada 1991., iako je od svibnja iste godine dio hrvatskog korpusa angažiran u obrambenim pripremama. Za Bošnjake rat je počeo u travnju 1992. Ono što je zajedničko svim nadnevcima početka rata jest da se vežu uz djelovanje Srba. To je i osnovna značajka rata. Počeli su ga Srbi iz BiH, a u institucionalnom pogledu posrbljena Jugoslavenska narodna armija. Karakter rata određen je akterima koji su sudjelovali u njemu. Značajke unutarnjih aktera (Hrvati, Srbi, Muslimani) uglavnom je pripadnost različitim vjerama što im daje obilježje vjerskog rata.

Za ovu priliku ostavio bih po strani položaj BiH u komunističkoj Jugoslaviji i ustavna određenja.[2] O Bosni i Hercegovini do 1990. mnogo govori studija o kadrovskim odnosima, iz koje se vidi da su najveći postotak u političkim i upravnim strukturama Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine imali Srbi, koji su, doduše, bili drugi po brojnosti, ali su u ratu 1941.-1945. bili daleko najbrojniji na pobjedničkoj strani.[3] Na percepciji tog rata utemeljena je kadrovska struktura zadnje Jugoslavije, u kojoj općeprihvaćeni pogledi dobrim dijelom predstavljaju srpski svjetonazor. Tako je i slom partije, najviše pogodio upravo Srbe.

Kada su tri nacionalne stranke: Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica, preuzele na jesen 1990. vlast u BiH, nastala je zanimljiva politička scena kojoj teško da postoji pandan u svijetu, koja se teško određuje i koja je u konačnici bila ništa do kratki prijelaz u rat. Kad profesionalni povjesničar gubi vrijeme i čita srpske autore koji su pisali i pišu o ratu u BiH,[4] biva svjestan njihova "vjerničkog" pogleda na rat, koji dugo neće imati autora, koji bi prvo doveo u pitanje svjetonazor pokupljen u krugu obitelji, a potom postaviti pitanje, jesu li što Srbi krivi za tragediju koja se dogodila Jugoslaviji, i BiH, kao nekad njenom sastavnom dijelu.

U trenutku dolaska na vlast u BiH, tri nacionalne stranke zatekle su rasplamsanu krizu u SFRJ, koju su u Hrvatskoj, uz potporu Srbije, izazvali lokalni Srbi, pobunom na višemanje svim područjima gdje su bili u većini ili vrlo viskom postotku. Pobuna je bila odraz populističkih gibanja u Srbiji koja su u političku orbitu izbacila Slobodana Miloševića. Pod silinom srpskog nacionalizma potonule su autonomije Kosova i Vojvodine, a potom i Srbiji nesklono političko vodstvo Crne Gore. U drugoj polovici 1989. srpska plima prelila se preko republičkih granica Srbije i najprije za-

[*] Osnova rada jest autorova povijesna ekspertiza iz Haaga. "Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991.-1995.)", ("Expert Opinion: On the War Connections of Croatia and Bosnia and Herzegovina (1991-1995)"), *Časopis za suvremenu povijest*, 36, br. 1., 211-247, (249-289), Zagreb, 2004.

[1] Komanda 1. KK, Pov. br. 12/11-83 od 21. 4. 1995., Regulisanje učešća u ratu, objašnjenje.

[2] O tome sam pisao u uvodnom dijelu navedene ekspertize.

[3] Mirsad D. Abazović, *Kadrovski rat za BiH*, Savez logoraša BiH, Sarajevo, 1999.

[4] Izvrstan primjer zbornik je radova *Početak rata u Bosni i Hercegovini – uzroci i posledice*, Udruženje Srba iz BiH u Srbiji, Beograd, 2001.

pljusnula Hrvatsku. Iako ni bosanski Srbi nisu mirovali, težište djelovanja bila je Hrvatska koja je postala poligon djelovanja srbijanskih službi sigurnosti i JNA. Zašto je to bilo tako razlog je jednostavan. U Hrvatskoj su prije pobijedile snage koje su bile za raskid ili konfederaciju, a u BiH poslije izbora došle su na vlast tri stranke od kojih su dvije (SDS i SDA) svaka na svoj način, bile za Jugoslaviju. **Rješavanjem Hrvatske, Beograd, kao središte iz kojeg su vučeni konci rata i mira, riješio bi i BiH bez ljudskog i materijalnog trošenja snaga i resursa. Zbog toga je BiH od kraja 1990. do 3. siječnja 1992., u ulozi statista, značajnog, ali ipak statista, u velikoj igri, koju je u ime Velike Srbije trebala provesti posrbljena Armija.**

A Armija je, u najveću avanturu svog mirnodopskog postojanja, krenula naoružana iskustvima djelovanja na Kosovu 1981. i 1989. godine. Upotreba oružanih snaga u izvanrednim prilikama, ime je za njezine postupke u Hrvatskoj i donekle Sloveniji.[5] Pripreme za izvanredne prilike provela je u proljeće i ljeto 1990. Dvije brigade u BiH, 329. oklopna iz Banjaluke i 10. motorizirana iz Mostara, dobile su, i odigrale, značajnu ulogu 1991. u Hrvatskoj. Prva je od travnja 1991. djelovala na stvaranju Srpskih autonomnih oblasti Krajina i Zapadna Slavonija, a druga je, nakon neuspjela pokušaja prolaska kroz Hercegovinu na putu za Split, locirana na Kupreškom polju, s kojeg je krajem kolovoza prešla u sjevernu Dalmaciju u sastav Kninskog korpusa.

U rujnu 1991. dijelovi BiH dali su znatan doprinos srpskoj agresiji na Hrvatsku. Plan napadne operacije, temeljen je na ratnom planu JNA "Sutjeska 2", a predviđao je presijecanje Hrvatske na nekoliko pravaca, odvojeno tučenje okruženih hrvatskih snaga, a potom diktat Srbije oko njenog budućeg izgleda.[6] Nije nužna mašta za pogađanje gdje bi bilo mjesto BiH u takvoj državnoj tvorevini. Doprinos BiH srpskom pohodu bio je u teritorijalnom i kadrovskom značaju. Peta vojna oblast u Hrvatskoj, Banjalučki, Tuzlanski, Kninski, Sarajevski, Užički i dio Titogradskog korpusa, logistički su podržavani preko bosanskohercegovačkih prometnica, a znatan dio pričuvnika JNA i Teritorijalne obrane Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine sudjelovao je u bojnim djelovanjima. Najveći postotak angažirana ljudstva bio je iz Bosanske krajine i istočne Hercegovine. Uporabu BiH u ratu protiv Hrvatske SDS je javno podržao u ljeto 1991. Postojale su kombinacije o zajedničkoj Krajini sa Srbima iz Hrvatske. Bosanskohercegovački Hrvati uglavnom su bili protiv rata, a dio dragovoljaca sudjelovao je u ratu u nekima od hrvatskih oružanih formacija. Hrvati su u BiH 1991. bili i najveće žrtve jer je u napadima JNA na Dubrovačko zaleđe stradao kompleks sela Ravno u Popovu polju.[7] "Bosna je stradala onog trenutka, kada je izvršena invazija JNA na hrvatsko područje Ravno u Hercegovini i kada nitko u BiH nije pokazao solidarnost sa stradalnicima. Smatralo se da je to hrvatsko pitanje u Bosni. Kao da neće i njih Milošević kasnije napasti", tvrdit će kasnije Stjepan Kljujić, tadašnji predsjednik HDZ.[8] U dijelu hrvatskih općina poduzete su mjere obrane, dijelom kroz razoružani TO, a dijelom kroz pričuvni sastav milicije (u ljeto 1991. autor ovog teksta osobno je proveo kraće vrijeme u jednoj takvoj postrojbi u Livnu). Iz njih će kasnije nastati Hrvatsko vijeće obrane, a nadzorni punktovi i ophodna područja, postat će crta hrvatsko-srpskog razdvajanja, odnosno crta obrane.

Što je onda BiH na kraju 1991. godine? SDA i znatan dio Bošnjaka nije se želio miješati u rat u Hrvatskoj što utjelovljuje poznata, dvosmislena izjava stranačkog čelnika, ali i predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine Alije Izetbegovića od 6. listopada 1991. da "to nije naš rat".[9] Izjava se može tumačiti kao gledište na rat koji se doživljava kao sukob susjednih republika, ali i sukob Hrvata i Srba. Kada Izetbegovićevu izjavu stavimo u kontekst vremena, u vrijeme u kojem je BiH polazište za napade na Hrvatsku, angažman pričuvnika protiv Hrvatske, ali i angažman nekoliko postrojba TO SR BiH,[10] napad i na Hrvate u BiH, tada postaje jasna njena priroda. **Izetbegović nastupa prvenstveno kao predsjednik i predstavnik nacionalne stranke, a ne kao republički dužnosnik.** Neutralnost koja se pokušava zauzeti, prividna je.

Uz izjavu, pozvani su regruti da se ne odazivaju pozivima za mobilizaciju. Kasnije je Izetbegović tom pozivu davao sudbinsko značenje koje je imalo odraza na ishod srpske agresije u Hrvatskoj, što je ništa drugo do još jedna od njegovih površnih procjena. Dovoljno je usporediti taj poziv s poraznim odzivom u Srbiji za rat u Hrvatskoj, a nakon kalkuliranja srpskog vodstva oko načina vođenja rata. Stoga Srbima taj poziv nije ništa značio, kao ni Bošnjacima. Konačna ocjena oko mobilizacije bit će moguća uvidom u stupanj odziva po regijama. Izebegovićev poziv lakše je bilo opstruirati u npr. Tuzli i Livnu, nego u Banjaluci ili Trebinju.

Valja i postaviti pitanje što je uopće SDA mogla učiniti 1991.? Odgovor je kratak, malo, a učinila je još manje. Te godine SDA se nije borila za BiH, nije branila BiH, kupovala je vrijeme, dobila je nekoliko mjeseci koje nije iskori-

[5] Više o tome kod Davor Marijan, "Oružane snage SFRJ u izvanrednim prilikama", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 34/2, Zagreb, 2002., 339-376.

[6] Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada*, Politika, Beograd, 1993., 135-136.

[7] Smail Čekić, *Agresija na Bosnu i genocid nad Bošnjacima 1991-1993.*, NIPP Ljiljan, Sarajevo, 1994., 171.

[8] Stjepan Kljujić, "Bosna i Hercegovina danas", *Europa i nacionalizam*, Durieux, Zagreb, 2000., 127.

[9] Alija Izetbegović, *Sjećanja: autobiografski zapis*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001., 95.

[10] Komanda 2. pbr, Pov. br. 03-383/91 od 15. 11. 1991., Sprovodnica; *Krajiški vojnik*, br. 39/40, juni 1995., 38-39; Stjepan ŠIBER, *Prevare, zablude, istina: ratni dnevnik 1992.*, Rabic, Sarajevo, 2000., 15-25.

stila. **Ako pristanemo na tvrdnju, koju sam, uzgred, čuo od jednog Haškog istražitelja, da je protiv Hrvatske ratovao samo srpski dio Bosne i Hercegovine, onda se postavlja pitanje što je Bosna i Hercegovina 1991.?**

Propast planova JNA u Hrvatskoj promijenio je srpske osvajačke planove. Nastavljajući provedbu projekta Velike Srbije, Armija je u prvim mjesecima 1992. razradila planove za otvaranje sukoba unutar BiH. Armija u BiH je već u kasno ljeto 1991. pojačana s novim snagama iz Slovenije. Dio tih snaga uveden je u sastav Tuzlanskog korpusa kao nadomjestak za izgubljene snage u Slavoniji, a dio je pojačao Sarajevski korpus. Do kraja 1991. u istočnu Hercegovinu izvučen je dio Riječkog korpusa, (Komanda, podstožerne postrojbe, pukovi potpore i jedna motorizirana brigada), koji je do tada Hrvatska vojska držala u blokadi. Slično je učinjeno s dijelovima Zagrebačkog korpusa kojemu je sjedište premješteno u Bihać. Od korpusa u Bosni i korpusa u Hrvatskoj ustrojena je 2. vojna oblast kojoj je sjedište bilo u Sarajevu. Snage u Hercegovini ušle su u sastav 4. vojne oblasti koja je sjedište imala u Podgorici. Do kraja svibnja 1992. Armija je planirala izvući ostatke Bihaćkog korpusa i kompletan Kninski korpus u zapadnu Bosnu radi osnivanja 2. krajiškog korpusa bosanskohercegovačkih Srba.

Od kraja 1991. Armija je od BiH pokušavala postići ispunjavanje obveza prema njoj, to jest da dobije novac i novake za služenje vojnog roka.[11] Krajem ožujka 1992. Armija je počela privoditi kraju pripreme za sukob u Bosni i Hercegovini. Do 15. travnja planirano je ustrojavanje srpskih dobrovoljačkih sastava, zatim ih popuniti starješinskim kadrom, naoružanjem i opremom, i povezati sa zapovjedništvima JNA u pojasevima njihove nadležnosti. Sastavni dio planova bilo je izvlačenje ratnih materijalnih pričuva, posebno vrjednijih i suvremenijih oruđa i oružja. Do 10. travnja planirano je izvlačenje iz Zenice, Čapljine i Travnika. Na područjima s većinskim srpskim stanovništvom trebalo je isplanirati mobilizaciju, a na ostalim područjima održati visok stupanja borbene spremnosti JNA. Postrojbe JNA u istočnoj Hercegovini i dolini Neretve trebalo je ojačati oklopništvom i topništvom za potporu.[12] Dio tog plana zapeo je zbog sukoba koji su počeli u drugoj polovici ožujka u Bosanskoj Posavini, a početkom travnja i na rubnim područjima BiH gdje su Hrvati bili u većini.

Pored Armije, za srpsku stvar i SDS se po stranačkoj crti pripremao za sukob.[13] U proljeće je 2. vojna oblast JNA krenula u ubrzano naoružavanje Srba. U travnju je u Beogradu dogovorena njezina transformacija u Vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine. U drugoj polovici svibnja 1992. korpusi JNA preimenovani su u korpuse VRS. Banjalučki korpus postao je 1. krajiški, Bihaćki i dio Kninskog korpusa postali su 2. krajiški, Sarajevski je postao Sarajevsko-romanijski, Tuzlanski je postao Istočnobosanski, a Bilećki je postao Hercegovački. U proljeće 1993. osnovan je i šesti, Drinski korpus. Pored KoV-a Srbi su imali i ratno zrakoplovstvo za kojeg su također osnova bile postrojbe JNA uglavnom iz bivšeg 5. korpusa RV i PVO.

Hrvati se krajem 1991. dobili nešto oružja iz Hrvatske, uglavnom pješačkog, a za potporu minobacačkog, a nešto i kupili na ilegalnom tržištu oružja koje je cvjetalo po nekadašnjoj Jugoslaviji. Ustroj HVO do travnja 1992. teško se prati. Po nekim podacima osnovan je navodno još 4. rujna 1991. u Širokom Brijegu,[14] a rukovodeće tijelo bio je Stožer Herceg-Bosne.[15] Vojni dio HVO-a službeno je osnovan 8. travnja 1992. “kao vrhovno tijelo hrvatske obrane u Herceg-Bosni” s Glavnim stožerom na strategijskoj razini i općinskim stožerima HVO na lokalnoj (općinskoj) razini. Svi ostali vojni sastavi smatrani su nelegalnim ili neprijateljskim.[16] Do kraja 1992. u HVO su postojali su općinski stožeri koji od svibnja 1992. postupno prepuštaju mjesto brigadama HVO koje se ustrojavaju na teritorijalnim značajkama. Do kraja 1992. HVO se organizirao u četiri operativne zone: Srednja Bosna, Jugoistočna Hercegovina, Sjeverozapadna Hercegovina i Bosanska Posavina sa brigada. Izvan zona bilo je nekoliko manjih podstožernih profesionalnih postrojba. Brojno stanje HVO na kraju 1992. iznosilo je 45.000 pričuvnika i 846 profesionalnih vojnika.[17] Početkom 1993, počeo je ustroj domobranstva, vrlo sporo, i načelno razine satnije-bojne po općini. Izuzetak je bio Mostar i Bugojno gdje su planirane, a dijelom i postrojene, domobranske pukovnije. U listopadu 1993. operativne zone preimenovane su u zborna područja. Krajem godine počelo je gašenje specijalnih postrojba i ustrojavanje gardijskih brigada, po jedna u svakom zbornom području. Do kraja 1994., s izuzetkom 108. brigade u Brčko-Ravne, sve pričuvne brigade HVO preimenovane su u domobranske pukovnije.

Valja napomenuti da je u HVO u BiH, bila vojska s najvećim stupnjem pripadnika druge nacionalnosti, iako se to konstantno prešućuje i negira. Značajan postotak Bošnjaka bio je u operativnim zonama Jugoistočna Hercegovina i

[11] Komanda 2. VO od 21. 1. 1992., Zabeleška iz izlaganja saveznog sekretara za narodnu odbranu generala armije Veljka Kadijevića na sastanku sa rukovodstvom SR BiH, održanom u Sarajevu 24. 12. 1991. godine.

[12] SSNO, GŠ OS SFRJ, I uprava, Str. pov. br. 585-2 od 3. 4. 1992., Zabeleška sa sastanka zastupnika saveznog sekretara za narodnu odbranu u vezi informacije Komande 2. VO o stanju u BiH i predloga za izmeštanje jedinica JNA i RMR (Izvod). Prijepis u S. Šiber, n. dj., 236-238.

[13] Komanda 2. vojne oblasti od 21. 1. 1992., Stanje i problemi u TO SR BiH; S. Čekić, n. dj., 168-200.

[14] *Stručni leksikon osnovnih vojnih i ratnih političko-pravnih pojmova*, Uprava za politička pitanja Armije BiH, Sarajevo, 1996., 115.

[15] *Vojska*, 4. 6. 1992., 32-33.

[16] HVO, Glavni stožer, br. Z-01-11 od 10. 4. 1992., Zapovijed.

[17] GS HVO, Ur. br. 01-240 od 4. 2. 1993., Izvješće za period od 14. 4. 1992. do 31. 12. 1992.

Bosanska Posavina HVO. U Operativnoj zoni Srednja Bosna, Bošnjaka nije bilo, a u Sjeverozapadnoj Hercegovini značajniji postotak bio je u brigadama "Petar Krešimir IV." iz Livna i "Rama" iz Prozora. Početkom lipnja 1993. brigada "Rama" imala je u svom sastavu 471 Muslimana ili 23,3 posto vojnika u brigadi. Brigada "Petar Krešimir IV." imala je 767 Muslimana odnosno 24,85 posto od broja vojnika, dok je brigada "Kralj Tomislav" iz Tomislavgrada, Kupresa i Posušja imala u svom sastavu 296 ili 9,69 posto Muslimana.[18]

Da su takve postrojbe zbog miješanog sastava mogle doći u nezavidan položaj govori odgovor Zapovjedništva 42. brdske brigade ABiH iz Stoca, sredinom travnja 1993. na ultimativnu zapovijed 1. brigade HVO iz Čapljine, između ostalog i rečenicom: "Napominjem, a Vi to dobro znate, da se jedan veliki broj vojnika iz redova Muslimana nalazi u Vašim postrojbama, a oni su Muslimani i pripadaju ovome narodu, pa ne bi bilo dobro da se naruši određena organizacija i formacija Vaših postrojbi".[19] Takva prijetnja postala je stvarnost 30. lipnja 1993. u Mostaru kada je izdajom od strane veće skupine Bošnjaka, vojnika HVO-a, došlo do pada vojarne Sjeverni logor u Mostaru i raspada 2. brigade HVO. Nakon toga počeo je ubrzani proces razoružavanja nepouzdanih vojnika koji je dovršen tek krajem 1993. osim na području Zbornog područja Orašje.[20] S druge strane, u ABiH, izvjesna multietničnost postojala je na strategijskoj razini, u Štabu Vrhovne komande oružanih snaga RBiH. No ona je bila samo formalna, radi stvaranja privida multietničke opcije, što se dobro vidi iz pisma generala Jovana Divjaka, zamjenika načelnika ŠVK, predsjedniku Izetbegoviću: "U maju mjesecu podnio sam Vam ostavku zato što je u gradu Sarajevu bilo više nasilnih kriminalnih ponašanja prema građanima grada Sarajeva. Tom prilikom banditska grupa Topalović Mušana – Cace u ulici Maršala Tita teško je ranila mog sina Želimira. Na vaš zahtjev da razmislim i sagledam što bi to značilo za interes Bosne i Hercegovine, mislio sam da ozbiljno mislite da Vam trebam kao treći član konstitutivnog naroda u Štabu TO RBiH. Samo iz tih razloga vjerovanja u vaše iskrene namjere, povukao sam ostavku", te da "za trinaest mjeseci rata nikada nisam tretiran kao zamjenik, već kao 'treći'. To potkrepljujem činjenicom da nikada nisam bio uključen u planiranje i organizovanje operacija, borbi i bojeva Armije Republike Bosne i Hercegovine".[21] **Multietničnost ABiH naglo je porasla u jesen 1993. udarom na postrojbe HVO u pojasu nadležnosti 1. i 2. korpusa ABiH i njihovo prevođenje u ABiH. Brigada HVO "Kralj Tvrtko" iz Sarajeva nasilno je uvedena u 1. korpus i preimenovana u hrvatsku brigadu ABiH. Brigada HVO "Zrinski" iz Tuzle sama se raspustila, a ljudstvo je preuzeo 2. korpus.**

U odnosu na HDZ i SDS, SDA je s kasnila s naoružavanjem, iako nije prekriženih ruku promatrala rat u Hrvatskoj. U proljeće 1991. osnovala je "Patriotsku ligu" kao svoje vojno krilo,[22] što pojedini krugovi danas osporavaju.[23] Njeno djelovanje prije proljeća 1992. teško se prati, uglavnom kroz kasnija sjećanja iz kojih je teško odvojit mitološki dio od stvarnosti. Navodno je osnovana 1. ožujka 1991. u Sarajevu, a prvu smotru imala je 16. lipnja iste godine u okolici Sokoca.[24] Početkom veljače 1992. PL je navodno imala između 60 do 70 tisuća članova.[25]

Nakon što je rat stigao i u Sarajevo, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je 8. travnja 1992. proglasilo Teritorijalnu obranu svojom oružanom silom. Vojna organizacija TO RBiH sastojala se od okružnih i općinskih štabova i brigada TO. U ljeto 1992. TO BiH preimenovana je u ABIH. U kasnu jesen 1992. ABiH prešla je na korpusnu strukturu. Osnovano je pet korpusa: 1. za Sarajevo i okruženje, 2. za Tuzlansko područje i sjeveroistočnu Bosnu, 3. za srednju Bosnu, 4. za Hercegovinu i jugozapadnu Bosnu i 5. za zapadnu Bosnu. U toku 1993. od dijelova 1., 3. i 4. korpusa osnovan je 6. korpus, koji je krajem godine i početkom 1994. uzdrman od HVO i ugašen. Posljednji, 7. korpus, osnovan je za područje središnje Bosne (oko Travnika) od dijela snaga 3. korpusa.

Prvo razdoblje rata, koje je trajalo do proljeća 1993. obilježio je uglavnom sukob HVO i ABiH s VRS. U prvim mjesecima sukoba JNA je sa Tuzlanskim korpusom pokušala izbiti na Savu, a Bilećkim korpusom na Neretvu. U suradnji s dijelovima Banjalučkog korpusa, Kninski je korpus porazio HVO na Kupresu, da bi sam potom bio poražen u napadima na Šuicu i Livno. Sarajevski korpus pokušao je staviti pod nadzor Sarajevo, što mu nije uspjelo pa se uz teške gubitke izvukao u područje oko grada. Istočnu BiH zaposjeo je najvećim dijelom Užički korpus. Pored ofenzivnih djelovanja, JNA je dio snaga odvojila za etničko čišćenje. Neplanirani zastoj pri pretvaranju JNA u VRS omogućio je Hrvatskoj vojsci da u zagraničnim područjima uzdrma bivšu JNA, postigne velike uspjehe u Posavini i na jugu Hrvatske, omogućivši na taj način konsolidaciju HVO i TO BiH. Sr-

[18] Zapovjednišvo OZ S/Z H, Br. 01-5-260/93 od 8. 6. 1993., Izvješće o popuni brigada.

[19] Komanda 42. brdske brigade ("Bregava"), Br. 01-1024/93 od 18. 4. 1993.

[20] GS HVO, br. 02-2/1-01-1245/93 od 30. 6. 1993., Izvješće; OZ "Bosanska Posavina", br. 01-01/93-1434/2 od 19. 4. 1993., Procjena.

[21] Divjak Jovan, zamjenik NŠVK OS RBiH, 02/688-1 od 27. 5. 1993., VK OS RBiH Aliji Izetbegoviću, Ostavka na dužnost zamjenika NŠ VK OS. Prijepis ostavke u A. Izetbegović, n. dj., 401-404.

[22] Nihad Halibegović, *Činjenice o Patriotskoj ligi Bosne i Hercegovine*, Autorsko izdanje, Sarajevo, 1994., 9.

[23] Rusmir Mahmutćehajić osporava da je "Patriotska liga [...] bila uobličena tako da bi danas neko mogao reći – eto, oni su prije rata napravili paravojnu organizaciju", *Slobodna Bosna*, (Sarajevo), 9. 3. 2000., 32.

[24] *Stručni leksikon osnovnih vojnih i ratnih političko-pravnih pojmova*, 166-167.

[25] Sefer Halilović, *Lukava strategija*, "Matica", Sarajevo, 1997., 148.

pska kriza privedena je kraju u lipnju 1992. kada je 1. krajiški korpus po povlačenju iz Hrvatske i etničkom čišćenju Bosanske krajine, bacio glavninu snaga na Posavinu i dio na Jajce. Borbe za Posavinu, u čiju je prvu etapu, probijanje koridora Banjaluka-Brčko, VRS angažirala oko 25.000 vojnika, otegle su se do kasne jeseni 1992. Tek u listopadu zauzet je Bosanski Brod. Borbe za Jajce trajale su nešto duže, počele su u svibnju, i završile krajem listopada. Značajka obije operacije, pored dugotrajnosti, jest veliko naprezanje ljudstva i tehnike.

U istom razdoblju Hrvati i Bošnjaci su u odsudnoj obrani. HVO je bio nešto poduzimljiviji jer je uz izravan oslonac na Hrvatsku i pomoć Hrvatske vojske u Bosanskoj Posavini i Hercegovini zabilježio i napadne uspjehe. Do kraja godine uspio je obraniti veći dio područja u kojima su Hrvati bili većina, a pretrpio je neuspjehe, kako je to već rečeno u Bosansko Posavini, Jajcu i dijelu središnje Bosne (Usora). U tom razdoblju, HV i HVO su u bojnim djelovanjima vezali za sebe glavninu JNA, odnosno VRS. **Ocjena načelnika Glavnog stožera HVO da je HVO u toku 1992. "obranio [...] sebe i najveći dio Muslimana", potpuno je utemeljena.**[26] Možda najveću zadovoljštinu i priznanje bolje organizacije HVO je dobio u Mostaru i Maglaju gdje je dobio odobrenje i od Bošnjaka za vodstvo u obrani.[27]

TO odnosno ABiH, glavni napor djelovanja stavila je u funkciju potpore strategijskom cilju, zadržavanju privida legitimiteta. To je značilo zadržavanje nazivlja TO na štetu "Patriotske lige", a na što dio vojnih snaga nije gledao s razumijevanjem, te obrani Sarajeva kao institucionalnog središta BiH.[28] Nakon rata su i bošnjački publicisti iz redova ABiH težište analiza bojnog djelovanja u 1992. stavili na obranu Sarajeva, dok bojnim djelovanjima na drugim područjima daju znatno manju pažnju.[29] Valja napomenuti da su i Srbi tražili legalitet u Sarajevu, što je razvidno iz osnivanja Srpskog Sarajeva, kao i dnevnika "Oslobođenje".

Na kraju 1992. ABiH je uz veliku cijenu, iako u okruženju, uspijevala održati Sarajevo. Na skromnoj listi uspjeha nalazilo se održanje Bihaća, i manjih enklava u istočnoj Bosni (Goražde i Srebrenica). HVO je uspostavio stabilnu crtu sa Srbima, dijelom i zbog stajališta političkog čelništva, za kojega ima naznaka da mu je prioritet interesa bio na općinama uz južnu granicu Republike Hrvatske. ABiH stabilnu crtu nije postigla do kraja godine, dijelom i zbog nastojanja da održi privid legitimiteta, iako je od studenoga 1992., po tvrdnjama iz bošnjačkih redova, politički čelnik SDA razmatrao opciju podjele BiH.[30]

Pored vojničkih uspjeha bosanskohercegovački Srbi strategijom etničkog čišćenja izazvali su trajnu napetost između Bošnjaka i Hrvata. Ogromne mase prognanika i izbjeglica slijevale su se s područja pod nadzorom VRS na bošnjačko-hrvatska područja. "Gledat ću ih kako jedni druge uništavaju, a onda ću ih oba gurnuti u more", riječi su generala Mladića koje jasno svjedoče što su Srbi očekivali od etničkog čišćenja.[31] Dio prognanika otišao je u Hrvatsku i dalje u inozemstvo, dok je za oružje sposobna populacija muškaraca uglavnom ostala. **Na taj način narušena je etnička struktura što je naročito na miješanim područjima srednje Bosne dovelo do novog odnosa snaga između Hrvata i Bošnjaka.** Većina prognanika dolazila je iz ruralnih sredina u urbane donoseći drugačiji mentalitet. Gradovi u etnički miješanim područjima imali su iskustvo zajedničkog života što sa selima u principu nije bio slučaj. Promjenu etničke strukture koja je pojačala muslimansku poziciju, HVO je bio svjestan, pa je prema neizvjesnoj budućnosti karakterističan stav HVO Gornji Vakuf, koji je u jednom izvješću iz sredine lipnja 1992., a nakon drugog sukoba s ABiH u nepuna dva mjeseca pisao "da na našem području ima oko 12.000 izbjeglica iz Donjeg Vakufa (a sve muslimanske narodnosti) sa velikim brojem vojnih obveznika, pa ukoliko se još naoružaju, onda ne da prijeti opasnost samo našoj općini, nego i susjednim (Bugojno, Novi Travnik, Travnik), a naš je zaključak da smo im mi prvi neprijatelji pa tek onda četnici".[32] Nakon lokalnih muslimansko-hrvatskih sukoba jedan od prvih hrvatskih zahtjeva bio je onaj za povlačenje stranaca s općinskih područja. Nakon sukoba u u Gornjem Vakufu u siječnju 1993., ABiH ispunila je zahtjev HVO da premjesti 305. brdsku brigadu ustrojenu od muslimanskih prognanika iz Jajca. U brošuri o ratnom putu brigade to se tretira kao "potvrda da su se jajački borci dokazali kao pravi branioci Bosne i Hercegovine", a ne kao čimbenik koji je narušio sigurnosnu ravnotežu.[33]

[26] GS HVO, Ur. br. 01-240 od 4. 2. 1993., Izvješće za period od 14. 4. 1992. do 31. 12. 1992.

[27] Skupština općine Mostar, Krizni štab općine, Br. 427/92 od 29. 4. 1992., Odluka. *Mostarsko jutro*, 13. 9. 1992., 5; Krizni štab općine Maglaj, Br. 01-98-1/92 od 2. 6. 1992., Odluka. Odluka je stavljena izvan snage 22. ožujka 1993. Ratno predsjedništvo opštine Maglaj, Br. 01-023-108/93 od 22. 3. 1993., Odluka o prestanku važenja odluke Opštinskog kriznog štaba o odbrani opštine Maglaj od Srbo-četničke agresije. Prijepis i faksimili odluka u Anto Marinčić, *Općina Žepče ili ključ za funkcioniranje Federacije Bosne i Hercegovine*, Ceres, Zagreb, 2000., 30, 58, 218.

[28] Magnetofonski snimak 70. sjednice Predsjedništva RBiH, održane 14. aprila 1992. godine.

[29] Kao primjer, Hasan Efendić, *Ko je branio Bosnu*, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH, Sarajevo, 1998.; Jovan Divjak, "Prva faza rata 1992-1993: borba za opstanak i nastanak Armije RBiH", *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995.*, Naklada Jesenski i Turk : Dani, Zagreb-Sarajevo, 1999., 181-205.

[30] S. Halilović n. dj., 18-20.

[31] Laura Silber & Allan Little, *Smrt Jugoslavije*, Otokar Keršovani, Opatija, 1996., 294.

[32] Općinski stožer HVO Gornji Vakuf, Str. pov. br. 1-5/4-2/92 od 22. 6. 1992. Izvješće o zbivanjima na području naše općine za dan 20., 21. 6. 1992. g.

[33] *Ratni put 305. brdske brigade*, Zenica 1994., 10.

U toku 1992. odnosi između HVO i ABiH, bili su najblaže rečeno – hladni. U razdoblju golog preživljavanja bilo je sukoba, koji se u vojnom rječniku nazivaju čarkama i većim puškaranjima, o čemu će kasnije biti više govora. Na političkom polju međusobne odnose u značajnoj mjeri karakterizira ignoriranje. Izetbegović s polazišta Sarajeva kao legitimne iskaznice preuzima u ruke državničke poslove, dok HVO, utjelovljen u liku Mate Bobana ne daje značaj Izetbegovićevim potezima. Uz posredovanje međunarodnih predstavnika Hrvati pokušavaju sa Srbima postići dogovor o prekidu vatre i razgraničenju. Sastanak u Grazu iz svibnja 1992., koji se neosnovano interpretira kao svršen čin, propao je jer se nije postiglo razgraničenje na Neretvi.[34] **Istovremeno, Bošnjaci bez Hrvata pregovaraju sa SR Jugoslavijom u pokušaju da ostatke JNA u BiH stave pod svoj nazor. Ti su pregovori bili na relaciji Bošnjaci – Jugoslavija i u njima su bosanskohercegovački Hrvati potpuno ignorirani.** Čvrsto uporište za ovu tvrdnju imamo upravo kod Alije Izetbegovića i načina na koji je komponirao svoja sjećanja. On, naime, nema moralnih dilema oko pregovora bez sudjelovanja Hrvata. Dijelom zbog toga što pregovorima sa Štabom Vrhovne komande (Branko Kostić i Blagoje Adžić) na prvi pogled zaobilazi bosanskohercegovačke Srbe, a dijelom što je pregovore između Mate Bobana i Radovana Karadžića iz svibnja 1992. u Grazu stavio mjesec dana ranije u 5. i 6. travanj 1992. Nakon toga on nema moralnu dilemu da 26. travnja u Makedoniji bez Hrvata dogovara budući status JNA.[35] Razdoblje neuspješnih pregovora s JNA i Jugoslavijom završava 20. lipnja 1992. kada Predsjedništvo RBiH proglašava ratno stanje.[36]

Na taktičkoj, svakodnevnoj razini, međusobni odnosi Bošnjaka i Hrvata bili su različiti, ovisili su prvenstveno o brojnom odnosu. U mjestima gdje su bili podjednako zastupljeni odnosi su bili najlošiji. Ta mjesta karakterizira borba za prevlast i načelno dvovlašće. Riječ je o pravnom problemu koji nije nimalo lagan za razrješenje. Uvođenje Hrvatske u unutarnjo-političke probleme BiH nije dovelo do značajnog pomaka, iako je dugoročno bilo značajan poen za bošnjačku stranu. **Za nesuradnju bosanskohercegovačkih Hrvata stalno će se optuživati Hrvatska.** Isti pristup dijelila je i međunarodna zajednica. Kako je to znalo izgledati može se vidjeti na jednom primjeru iz Jajca. Kada je HVO odbio pustiti struju bosanskim Srbima, sukladno zaključcima Londonske konferencije "kako se struja i voda ne smiju koristiti u ratne svrhe prema civilnom stanovništvu", međunarodni predstavnici su to isposlovali pritiskom na njih preko Zagreba.[37] Ne znajući pozadinu pokušaja, predstavnici ABiH iz Tuzle optužili su HVO za pregovore, i skoro pa suradnju sa Srbima.[38] Valja napomenuti da je značajka bošnjačko-hrvatske nesuradnje izostanak međusobnog istrebljenja, odnosno etničkog čišćenja, što se prakticiralo u odnosu sa Srbima, a što je srpski izum. Ilustrira to ocjena s jednog bošnjačko-hrvatskog sastanka održanog 15. kolovoza 1992. u Travniku, gdje je jedan od sudionika rekao "da gdje god su živjeli Srbi i Muslimani, nastradali su Muslimani, a gdje su živjeli Hrvati i Srbi, nastradali su Hrvati, ali gdje žive Hrvati i Muslimani, živi su i jedni i drugi, ali se nisu dogovorili".[39]

U Bošnjačku taktiku spada i pokušaj instrumentaliziranja HSP-a, odnosno njegovog vojnog krila HOS-a, na račun HVO. HOS je bio opcija prihvatljiva Sarajevu, a sve zbog zalaganja za jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu. Takva tvrdnja, koja je raširena u bošnjačkim i sklonim im krugovima, prelazi preko činjenice da je jedinstvena BiH za HSP značila zajedničku državu sa Hrvatskom, a što je bila baština propalog ustaškog pokušaja s NDH.[40] To se vidi iz pisma što ga je predsjednik HSP-a i vrhovni zapovjednik HOS-a Dobroslav Paraga napisao u kolovozu 1992. Darku Kraljeviću: "Ne smijemo dozvoliti da se pogrešna Bobanova politika prebija preko naših leđa. Mi smo apsolutno za jedinstvo hrvatskog naroda i za njegovu zajedničku obranu, ali smo isto tako za jedinstvo sa muslimanskim narodom. **Mi od naše politike cjelovite Bosne i Hercegovine, odn. Hrvatske do Drine ne odustajemo.** Svaka druga politika značila bi komadanje Herceg-Bosne i stvaranje nove srpske države s ovu stranu Drine, što bi bila propast za hrvatski muslimanski narod".[41] Pokušaj je propao jer je HOS pokazao da baštini svjetonazor sredina u kojima je nikao, i da nije dobro ustrojena i jedinstvena vojna organizacija. Do kraja 1992. više-manje je podijeljen po nacionalnom principu.

O vojnoj suradnji Bošnjaka i Hrvata postoje različita i oprečna mišljenja. Po tvrdnjama člana Predsjedništva BiH, Franje Borasa, **HVO je sredinom travnja 1992. Bošnjacima nudio osnivanje "zajedničkog vojnog stožera za obranu Bosne i Hercegovine",** o čemu Predsjedništvo RBiH nije raspravljalo.[42] U svom dnevniku general ABiH Stjepan Šiber objavio je nekoliko faksimila dokumenata u kojima se nudi vojna suradnja HVO-u, a na koje nije bilo odjeka.[43] Tih doku-

[34] Tekst sporazuma kod Zdravko Tomac, *Iza zatvorenih vrata*, organizator, Zagreb, 1992., 181-182.

[35] A. Izetbegović, n. dj., 111.

[36] A. Izetbegović, n. dj., 115.

[37] Republika Hrvatska, Ministarstvo obrane, Ur. br. 512-01-92-1543 od 26. 9. 1992.

[38] RBiH, Štab odbrane okruga Zenica, br. 10/1404-2 od 14. 10. 1992., Obavještajni izvještaj.

[39] Općinski stožer HVO Gornji Vakuf, Kraći osvrt na sastanak u Travniku održan 15. 8. 1992. god.

[40] *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995.*, Naklada Jesenski i Turk: Dani, Zagreb-Sarajevo, 1999., 389.

[41] Glavni stožer HOS-a od 21. 8. 1992., Bojniku Darku Kraljeviću.

[42] Franjo Boras, *Kako je umirala Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina*, Slobodan Praljak (M.P. Cartonprint Co) Stolac, Mostar, 2002., 94-95.

menata nema u arhivama HVO. Njihovu autentičnost dovodi u pitanje izvješće načelnika Glavnog stožera HVO, brigadira Milivoja Petkovića, s prvog zajedničkog sastanka delegacija HVO, VRS i ABiH u Sarajevu 7. listopada 1992. Petković je zamjeniku zapovjednika ŠVK ABiH prebacio da nisu željeli stupiti u kontakt s njim, a što su mogli jer "imaju svakodnevne kontakte sa gosp. [Arifom] Pašalićem koji je od mene udaljen svega 300 metara".[44] Najozbiljniji pokušaj suradnje bio je sastanak predsjednika Tuđmana i Izetbegovića 1. studenoga 1992.[45] na kojem je dogovoreno osnivanje Zajedničkog zapovjedništva ABiH i HVO na čelu s pukovnikom Jasminom Jaganjcem i generalom HV Slobodanom Praljkom.[46] Zapovjedništvo nije bilo prihvaćeno, u prvom redu s bošnjačke strane. U svojim sjećanjima Izetbegović je prešutio njegovo postojanje. Iz pisma Jovana Divjaka, koji je dao u prilogu, u kojem Divjak pita, "zar meni nije bilo mjesto pored Vas da obilazim slobodnu teritoriju Bosne i Hercegovine u oktobru, novembru i decembru 1992. godine kako ste to činili sa Jasminom Jaganjcem i Arminom Poharom", može se vidjeti koliko je Izetbegović neuvjerljiv svjedok.[47]

Stoga će postojanje dviju paralelnih, kako političkih, tako i vojnih struktura u miješanim područjima, središnjem dijelu Bosne i sjeverozapadnoj Hercegovini predstavljati inicijalno punjenje za sukob. Posebno je to značajka srednje Bosne, područja na kojem je bošnjačko-hrvatski rat bio najintenzivniji. Raščlanjujući uzroke sukoba u Prozoru iz listopada 1992., zapovjednik HVO u Operativnoj zoni Sjeverozapadna Hercegovina s pravom je zaključio, da je jedini preventivan lijek za izbjegavanje takvih sukoba, zabrana postojanja "dva zapovjedništva, dvije vojske, dvije logistike i sl."[48] Slično je zaključio i zapovjednik 17. krajiške brigade ABiH ocijenivši da je jedan od problema neuspješne obrane Jajca bio i taj "što jedan grad brane dvije komande".[49]

Pokušaj razrješavanja dvovlašća poznata je zapovijed ministra obrane Republike Bosne i Hercegovine od 16. siječnja 1993. Navedena zapovijed ima 9 točki, a pred širom javnošću se barata samo s onom pod rednim brojem 2. po kojoj su sve postrojbe ABiH koje se nalaze u provincijama 3, 8 i 10 podređuju Glavnom stožeru Hrvatskog vijeća obrane. Po prvoj točci Zapovijedi "Sve postrojbe Hrvatskog vijeća obrane, koje se u ovom trenutku nalaze na prostorima provincija 1, 5, 9 koje su ženevskim dogovorom proglašene Muslimanskim provincijama podčinjavaju se Glavnom štabu Armije Bosne i Hercegovine".[50] Zapovijed je bila neuspjeli pokušaj definiranja područja odgovornosti i nadležnosti nakon koje su obje strane trebale imati jasniju sliku svog položaja u vremenu, prostoru i što je najvažnije ciljevima. No, čini se da je upravo to bio problem zašto je odbačena od ABiH i zašto se na nju ratoborno reagiralo.

O Hrvatskom odnosu prema BiH pisano je mnogo, i može se ukratko reći, da bošnjački, i skloni im autori, taj odnos drže nekorektnim, kojemu je svrha bilo stvaranje Velike Hrvatske, po uzoru na Banovinu Hrvatsku iz razdoblja 1939.-1941. Takvo stajalište podržava Tužiteljstvo haškog suda, što se dobro vidi iz nedavnih optužnice protiv šestorice vojnih i političkih dužnosnika Hrvatske Republike Herceg-Bosne.

Od kraja 1991., doista se može pratiti nastajanje hrvatskih organiziranja koja su vremenom pored političke dobila i teritorijalnu značajku. Ta nastojanja imala su potporu iz Hrvatske, a po nekim mišljenjima Hrvatska je bila pokretač tih nastojanja. Bilo koje od ova dva mišljenja prihvatimo ne možemo ne primijetiti da je politika Sarajeva, prema Hrvatskoj od druge polovice 1991. bila u funkciji srpske agresije na Hrvatsku. O tome smo naprijed već pisali, a ovdje valja napomenuti da je konstitutivnost Hrvata u BiH jedini razlog zbog kojeg Hrvatska nije javno prozvala BiH za agresiju. **Iz BiH se Hrvatska napada, a u napadima pored pričuvnika JNA iz BiH sudjeluje i vojna sila BiH, Teritorijalna obrana.** Od rujna do kraja 1991. zagranična područja BiH s hrvatskim općinama zbog oportunizma Sarajeva, postala su dio obrambenih napora Hrvatske u obrani od srpske agresije. U sklopu zajedničkih obrambenih napora manja količina oružja iz Hrvatske (pješačko oružje i manji broj minobacača raznih kalibara) dospjela je u navedena područja. Nakon otvorenih sukoba u BiH ta praksa je nastavljena i trajala je do kraja rata.[51]

Vojna pomoć Hrvatske, Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosna zasigurno otvara utemeljeno pitanje njezinih namjera prema BiH. Da nema dovoljno dokaza o pomoći i Bošnjacima, tada bi to bilo potpuno jasno. No tih dokaza ima, i oni pro-

[43] S. Šiber, *Prevare, zablude, istina: ratni dnevnik 1992.*

[44] HVO, Glavni stožer, Br. 01-2331/92 od 12. 10. 1992., Izvješće o razgovorima u Sarajevu.

[45] *Oslobođenje*, 2. 11. 1992., 1.

[46] Predsjedništvo R BiH, Kabinet predsjednika od 4. 11. 1992., Jasminu Jaganjcu; TG Konjic od 4. 11. 1992., Vanredan izvještaj; Mirsad Ćatić Čuperak, *Sjena nad Igmanom: ratni dnevnik, 1992.-1996.*, DALSA Bosna, Sarajevo, 2000., 235.

[47] A. Izetbegović, n. dj., 402.

[48] Zapovjedništvo OZ SZ/ Hercegovina, Broj: 135/92 od 10. 11. 1992., Izvješće po zapovijedi br. 01-2437/92.

[49] *Bošnjak*, 4. 4. 1995. Feljton o 17. viteškoj krajiškoj brigadi (2).

[50] RBiH, Ministarstvo obrane, Broj: 01/93 od 16. 1. 1993., Zapovijed.

[51] Kao primjer vojne pomoći Hrvatske jednoj općini s velikim postotkom Hrvata dovoljno je navesti Bugojno. Sam kontekst pomoći stavljen je u upitno valjan kontekst, i uz to je opravdanje za zločine ABiH i etničko čišćenje Hrvata u Bugojnu. *Zločini u Vrbanji jula 1993.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2001.

blem Hrvatske i Bošnjaka stavljaju u mnogo složeniji kontekst no što to paušalno čini Tužiteljstvo haškog suda i većina bošnjačkih autora.

Kada je početkom travnja 1992. bilo jasno da je i u BiH počelo srpsko osvajanje, iz Hrvatske je počela vojna pomoć i Bošnjacima. Već je 7. travnja, glavni inspektor obrane Ministarstva obrane RH, general zbora Martin Špegelj, tražio od ministra obrane Republike Hrvatske da se s područja Operativne zone Rijeka ustroji skupina od oko 1.200 vojnika (uglavnom Bošnjaka) i uputi u Bosnu i Hercegovinu.[52] Zahtjev je prihvaćen, s tim da u početku bude skupina od 300-400 vojnika, koji su zadržavali sva prava vojnika Hrvatske vojske "uključujući i mjesečna novčana primanja" uz obvezu skidanja oznaka Hrvatske vojske i drugih identifikacijskih dokumenata.[53] Istog je mjeseca Ministar obrane Republike Hrvatske dozvolio da se "Hrvatskoj muslimanskoj stranci za potrebe obrane agresiji izloženog pučanstva izda određena količina obrambenih sredstava i streljiva u skladu s [...] mogućnostima" Hrvatske vojske.[54] Još ranije je, kontroverzni časnik Hrvatske vojske Mate Šarlija Daiža (Nijaz Batlak) opskrbio Bošnjake u Mostaru, Sarajevu i istočnoj Bosni većom količinom oružja, a krajem 1991. osobno se po pitanju obrane susreo s Izetbegovićem. Izetbegović je to u svojim sjećanjima prešutio. Spomen Daidže ograničio je na susret u Washingtonu iz kolovoza 1990.[55]

Pomoć iz travnja 1992. nastavljena je i kasnije, i u kontinuitetu je trajala do napada ABiH na HVO u travnju 1993.[56] Valja napomenuti da postoje tvrdnje da je ta pomoć prestala krajem 1992. Zapovjednik Armije BiH general Delić izjavio je 26. veljače 1994. u Sarajevu, da je HVO u razdoblju od studenog 1992. do svibnja 1993. u potpunosti blokirao dotok materijalno-tehničkih sredstava za ABiH.[57] Izjava je u suprotnosti s tvrdnjom A. Izebegovića da je ABiH do sredine 1993. usprkos embarga na oružje unijela u BiH 30 tisuća pušaka i strojnica, 20 milijuna metaka, 37 tisuća mina i 46 tisuća protutenkovskih raketa.[58] **Ta količina oružja mogla je doći samo preko Hrvatske i teritorija bosanskohercegovačkih Hrvata jer je vlast u Sarajevu s Jugoslavijom bila u ratu, morskih luka nije imala, a zračni promet nad BiH rezolucijom UN-a bio je zabranjen i prekinut.** Otvoreno je i pitanje kolika je količina naoružanja i opreme stigla na cilj. Za 4. korpus ABiH postoji vjerodostojan podatak da je većinu opreme dobivao, iako je HVO zadržavao i usporavao tu pomoć.[59]

Uz naoružanje i opremu iz Hrvatske u BiH je kao što je već rečeno slano i ljudstvo, odnosno dozvoljavan njegov odlazak s naoružanjem.[60] Na zagrebačkom Velesajmu 30. svibnja 1992. ustrojen je 1. krajiški bataljun, koji je kasnije otišao za Travnik i Jajce. U Klani kod Rijeke, 27. lipnja 1992. ustrojena je 7. krajiška brigada. U istom mjestu prije odlaska u Bosnu brigada je prošla i izobrazbu.[61]

Za prikupljanje pomoći i upućivanje ljudstva u Bosnu i Hercegovinu u Zagrebu osnovana je Logistička baza "Handžar divizije".[62] Logistički centar, odnosno Glavni stožer za potporu bio je u Rijeci.[63] Za pružanje pomoći na dragovoljnoj osnovi za ABiH, vojni ataše BiH u Hrvatskoj, Hasan Efendić angažirao je general bojnika Hrvatske vojske M. Šarliju Daidžu.[64] Od proljeća 1994. nastavljeno je pružanje pomoći. U završnici rata, 1995., bilježeno je i pridodavanje postrojbi HV ABiH.[65] Izuzetak od prekida bio je Bihać, kojemu je zračna veza sa svijetom i značajan izvor opskrbljivanja bio Zagreb.[66] General HV Imra Agotić čak tvrdi da je pomoć pružana i na-

[52] MORH, Glavni inspektor obrane, Kl. 822, Ur. br. 512-20-92-01 od 7. 4. 1992.

[53] MORH, Glavni stožer HV, Kl. 8/92-01/23, Ur. br. 5120-03-92-9 od 9. 4. 1992.

[54] MORH, Ur. br. 512-01-92-181 od 10. 4. 1992.; Ministar obrane je istog dana, 10. travnja, dao nalog svom pomoćniku da se Muhamedu Zuliću, ministru u Vladi RH za "potrebe obrane napadnutog muslimanskog pučanstva" izda 50 automatskih pušaka sa streljivom. MORH, Ur. br. 512-01-92-182 od 10. 4. 1992.

[55] Alija Izetbegović, *Sjećanja: autobiografski zapis*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001., 80.

[56] Kao primjer: RH, Ministarstvo obrane, Kl. 003-05/92-01/252, Ur. br. 512-07-06/92-01/252 od 25. 8. 1992., Tehničko - prometna uprava, Nalog; RH, Ministarstvo obrane, Kl. 003-05/92-01/252, Ur. br. 512-07-06/92-01/252 od 27. 8. 1992., Odobrenje; RH, Ministarstvo obrane, Kl. 003-05/92-01/252, Ur. br. 512-07-06/92-01/252 od 22. 9. 1992., SPC - Prečko, Nalog; RH, Ministarstvo obrane, Kl. 003-05/92-01/252, Ur. br. 512-07-06/92-01/252 od 22. 9. 1992., SPC - Prečko, Nalog; RH, Ministarstvo obrane, Kl. 003-05/92-01/252, Ur. br. 512-07-06/92-01/252 od 22. 9. 1992., SPC - Prečko, Nalog; RH, Ministarstvo obrane, Kl. 003-05/92-01/252, Ur. br. 512-07-06/92-01/252 od 22. 9. 1992., SPC - Prečko, Nalog; RH, Ministarstvo obrane, Kl. 003-05/92-01/252, Ur. br. 512-07-06/92-01/252 od 22. 9. 1992., SPC - Prečko, Nalog; RH, Ministarstvo obrane, Kl. 003-05/92-01/252, Ur. br. 512-07-06/92-01/252 od 16. 10. 1992., Tehničko prometnoj upravi, Nalog; RH, Ministarstvo obrane, Kl. 213-01/93-03/01, Ur. br. 512-08/93-01 od 26. 3. 1993., TPU MORH, Nalog; RH, Ministarstvo obrane, Kl. 213-01/93-03/01, Ur. br. 512-08/93-01 od 30. 3. 1993., TPU MORH, Nalog.

[57] R. Delić, *Armija ključ mira*, 18.

[58] A. Izetbegović, n. dj., 119-120.

[59] Komanda 4. korpusa, Dj. br. 01-1880/93 od 13. 3. 1993., Pregled opšte situacije u zoni odgovornosti 4. korpusa Armije RBiH.

[60] O pomoći za 5. korpus ABiH kod Bejdo Felić, *Peti korpus 1992.-1995.*, Ljiljan, Sarajevo, 2002., 110-111.

[61] *Sloboda* (Travnik), 15. 4. 1995., 4; *Armija Bosne i Hercegovine*, Ljiljan, Sarajevo, 1997., 45.

[62] R BiH, Ured Republike Bosne i Hercegovine u Republici Hrvatskoj, Br. 05-674/92 od 12. 11. 1992., Naredba; Pukovnik Efendić Hasan, Logističkoj bazi "Handžar divizije" Zagreb, Upućivanje jedinice u Cazinsku krajinu; R BiH, ABiH, Povjereništvo GŠ OS BiH za Hrvatsku Zagreb, Br. 35/92 od 4. 9. 1992., Potvrda.

[63] RBiH, Glavni štab za podršku BiH, Br. GŠ-01-18/92-RI/ST-O od 2. 10. 1992.

[64] R BiH, Ured Republike Bosne i Hercegovine u Republici Hrvatskoj, Br. 572/92 od 12. 10. 1992., Ovlašćenje.

[65] GS HV, Kl. 80-01/95-02/08, Ur. br. 512-06-05/01-95-600 od 19. 10. 1995., Zapovijed; B. Felić, *Peti korpus 1992.-1995.*, 615-617.

[66] B. Felić, *Peti korpus 1992.-1995.*, 22.

kon zabrane, iako nije jasno po kojem osnovu.[67]

Usprkos priznanju BiH od strane RH i početnim, korektnim, međusobnim odnosima do vojnog sporazuma nije brzo došlo. Sporazum o prijateljstvu i suradnji između Hrvatske i Bosne i Hercegovine u Zagrebu 21. srpnja 1992., koji su potpisali predsjednici Franjo Tuđman i Alija Izetbegović, usprkos očekivanjima nije bio i vojni sporazum. Nakon potpisivanja sporazuma Izetbegović je u intervjuu Hrvatskoj televiziji objasnio da još nije vrijeme za vojni sporazum, koji bi srpski narod "sigurno shvatio kao prijetnju", i da bi "bilo bolje ostaviti još malo prostora za djelovanje međunarodnih faktora".[68] "Izetbegoviću je od početka nuđen sporazum o suradnji protiv zajedničkog neprijatelja", izjavio je u veljači hrvatski general Janko Bobetko, kao i da je "predsjednik Republike Hrvatske nekoliko puta Aliji nudio rješenja, i to ona koja su tada i za Hrvatsku i za BiH bila prihvatljiva. Međutim, bosansko državno vodstvo nije to prihvaćalo".[69] Vojni sporazum Hrvatske i bošnjačkog vodstva u BiH potpisan je tek u ljeto 1995. u Splitu pred operaciju "Oluja".

Iako je bošnjačko-hrvatski rat obilježio 1993., njegovi korijeni duboko su u 1992. godini. I prije nego su počeli sukobi, dijelovi HVO, odnosno "ekstremno krilo HDZ", su u "Direktivi za odbranu suvereniteta" Patriotske lige iz veljače 1992. ocijenjeni kao opasnost za BiH.[70]

Nepovjerljivi međusobni odnosi bili su gotovo pravilo u svim sredinama gdje je bio približan postotak dvaju ili više naroda, odnosno gdje broj jednih nije bio dovoljno velik za prevagu nad drugima. Na takvim područjima nije se ni jedna strana mogla uvjerljivo nametnuti onoj drugoj. Većina tih sukoba u 1992., a koji prethode otvorenom ratu dogodila se na takvim područjima, najvećim dijelom na području srednje Bosne.

I Hrvati i Muslimani bili su na sličan način "taoci" srednje Bosne. Ni jednoj strani nije uspijevalo izboriti apsolutnu prevlast na kompaktnom području što je postupno iz konstantne netrpeljivosti preraslo u otvoreni rat koji se prenosio na druga područja. Koristi od tih sukoba imala je isključivo srpska strana. Kratka kronologija tih sukoba bila bi ovakva: u svibnju i lipnju sukobi u Busovači, u lipnju sukob u Novom Travniku, u srpnju u Konjicu, u kolovozu u Kiseljaku i naselju Stup u Sarajevu. U listopadu je bilo nekoliko sukoba u srednjoj Bosni u području Travnik - Novi Travnik - Vitez.[71]

Pogoršanje sigurnosnog stanja u Operativnoj zoni Srednja Bosna redovno se preko Gornjeg Vakufa odražavalo na rubnim područjima Operativne zone Sjeverozapadna Hercegovina.[72] To je eskaliralo u najpoznatiji sukob HVO i ABiH u 1992., sukob u Prozoru, koji se redovno drži početkom bošnjačko-hrvatskih sukoba, za što se optužuje Hrvatska vojska i HVO. No, narušeno sigurnosno stanje i sumnjičavost između Hrvata i Bošnjaka u Prozoru datira još od jeseni 1991.[73] Sukob nije iniciran sa strategijske (politički i vojni vrh) i operativne (zapovjedništvo operativne zone) razine HVO-a. Naime početkom listopada 1992. HVO i Južno vojište Hrvatske vojske počeli su pripreme za zauzimanje Podveležja. Za taj pothvat načelnik Glavnog stožera HVO je 18. listopada 1992. iz Operativne zone Sjeverozapadna Hercegovina izuzeo tri haubice 122 mm što je prepolovilo vatrenu moć operativne zone.[74] Otvarati novi sukob u tijeku priprema za napadna djelovanja na području Hercegovine u proturječju je s logikom uopće, a vojnom posebno. Valja postaviti pitanje što je HVO dobivao s tim sukobom i što bi bio njegov motiv za sukob. Nadzor nad općinom i gradom imao je od rani-

[67] *Slobodna Bosna*, 16. 3. 2000., 44.

[68] Dubravko Merlić, *Slika na sliku*, Dual, Zagreb 1994., 37.

[69] Janko Bobetko, *Sve moje bitke*, Vlastita naklada, Zagreb, 1996., 155.

[70] S. Halilović, n. dj. 222.

[71] Nešto o karakteru tog sukoba može se zaključiti iz Zapovijedi HVO Busovača Broj: 62/92 od 10. 05. 1992., objavljenoj kod H. Efendić, n. dj., 196-198; *Ratni zločini muslimanskih vojnih postrojbi nad Hrvatima Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1997., 20; Centar za obavještavanje Novi Travnik od 20. 6. 1992., Izvještaj o dežurstvu u Centru OIO 19/ 20. 06. 1992. god.; Centar službi bezbjednosti, Sektor SDB Zenica od 27. 6. 1992., Službena zabilješka; HVO, Općina Konjic, Br. 02-938/92 od 4. 7. 1992., HZ H-B, Izvješće; HVO, Br. 03-24/92 od 11. 7. 1992., Priopćenje za javnost; HZ H-B, HVO, Odjel Obrane, Dj. br. 03-34/92 od 3. 9. 1992; HVO, Odjel obrane, Br. 03-50/92 od 11. 9. 1992., Prosvjed; HVO, Br. 03-25/92 od 12. 7. 1992., Pogoršanje odnosa između HVO i TO općine Konjic; Zapovjedništvo OZ Srednja Bosna od 15. 10. 1992., Vrhovnom zapovjedništvu ABiH; HVO, Komisija za praćenje stanja na području općine Novi Travnik, Br. 1215/92 od 06. 11. 1992., Izvješće o radu Komisije; *Ratni zločini muslimanskih vojnih postrojbi nad Hrvatima u središnjem dijelu Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1996., str. 13.; *Glasnik HVO*, br. 2, 13.

[72] U vojnoteritorijalnom ustroju ABiH Gornji Vakuf kao i Bugojno je bio u sastavu 3. korpusa, dok su ova mjesta u sustavu HVO-a bila u sastavu OZ Sjeverozapadna Hercegovina. U međusobnim sukobima 3. korpus je imao znatnu prednost jer je preko postrojbi ABiH iz Gornjeg Vakufa imao vezu s postrojbama ABiH u Prozoru i djelovao na zaleđe OZ Srednja Bosna i prekidao joj vezu sa OZ SZH. Takva uloga postrojbi G. Vakufa nije slučajna jer su za razliku od ABiH Bugojna, (koje su zajedno s postrojbama HVO Bugojna bila uklijěstena između postrojbi VRS-a s Kupresa i Donjeg Vakufa), imale bolju vezu s zaleđem i taktički povoljniji postav. Kada je koncem godine na gornjovakufskom područje locirana 305. brdska brigada, sastavljena od Muslimana iz Jajca tenzije su dodatno porasle, pa ne treba čuditi da je upravo na tom području sredinom siječnja 1993. počeo veliki sukob između HVO i ABiH.

[73] Centar službi bezbjednosti Mostar, Stanica javne bezbjednosti Prozor od januara 1992., Informacija o stanju javnog reda i mira na području opštine Prozor u 1991. godini.

[74] HVO, Glavni stožer, Str. pov. br. 01-2370/92 od 18. 10. 1992., Uput djela postrojbi u OZ j/i "H"; Zapovjedništvo OZ S/Z H, Br. 77/92 od 19. 10. 1992., Uput dijela postrojbi u Operativnu zonu j/i H.

je, pa je motiv na koji upućuju bošnjački autori svode sukob, materijalni, upitan.[75] ABiH za razliku od HVO ima mnogo jači motiv, nadzor prometnice Jablanica – Prozor – Gornji Vakuf. General Delić nazvao je HVO vojskom na prometnicama koju je trebalo "odatle ukloniti".[76] Sukob u Prozoru je po svemu sudeći neuspješan pokušaj ABiH da stavi pod nadzor grad kao prometno čvorište. ABiH je pristala na zahtjev HVO-a za smjenom svog zapovjednika Općinskog štaba obrane Prozor, što je činjenica koja u razmatranju sukoba nije nevažna.[77]

U stvaranju slike o muslimansko-hrvatskim sukobima i ulozi Hrvatske vojske Prozor je zasigurno temeljni kamen.[78] Danas bošnjačka historiografija i publicistika neargumentirano tvrdi da je "Republika Hrvatska izvršila agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, napadom na Prozor i Novi Travnik", te da su u napadima na Prozor sudjelovale i neke brigade Hrvatske vojske.[79] Bit tog stajališta jest težnja da se na cijeli rat proširi "slika" bošnjačko-hrvatskog rata iz druge polovine 1993. godine. U stvaranju te slike sudjelovao je i muslimansko-bošnjački vojni vrh koji posebno od siječnja 1993. u svakom sukobu s HVO-om vide Hrvatsku vojsku.[80]

Upravo je sukob u Gornjem Vakufu iz siječnja 1993., odmah nakon svršetka pregovora u Ženevi, predstavljao točku koju možemo držati mjestom na kojemu su prestali sukobi, a počeo rat. U drugoj polovici siječnja iz Gornjeg Vakufa sukob se proširio na područje Busovače u srednjoj Bosni. Nije lako odgovoriti na pitanje što je bio povod ovih sukoba. Bez sumnje ih treba dovesti u vezu s rezultatima Ženevskih pregovora, naredbom HVO o reguliranju zapovijedanja, i dovođenju postrojba HVO i ABiH sa strane na miješana područja koje su svojatali Hrvati i Bošnjaci. Sve to postavlja pitanje o spremnosti i predviđanju Bošnjaka i Hrvata o skorom sukobu. Po mišljenju povjesničara Schredera siječanjski sukobi u srednjoj Bosni bili su priprema ABiH za travanjsku ofenzivu.[81]

Što god da je istina, mjeseci koji su dolazili pokazali su spremnost ABiH na oštar sukob s Hrvatima i etničko čišćenje koje je pratilo te sukobe. U veljači 1993., Štab Vrhovne komande ABiH zapovjedio je razradu ratnih planova 1., 3. i 4. korpusu za sukob s HVO-om.[82] Dana 11. travnja Zapovjedništvo 3. korpusa ABiH zapovjedilo je podređenim postrojbama izvlačenje iz urbanih područja i prelazak na logorski sustav.[83] U Hercegovini slične pripreme provedene su u ožujku 1993. Na tom području sukobi su počeli ranije jer je HVO došao u posjed dokumenata na temelju kojih je postao svjestan da ABiH privodi kraju pripreme za sukob oko Konjica i Jablanice.[84] Među dokumentacijom koju je HVO zaplijenio nalazio se i Zapisnik od 20. ožujka 1993. između postrojba ABiH i policijskih postaja u dolini Neretve. U zapisniku su predviđene i mjere koje se trebaju poduzeti protiv HVO.[85] Zapisniku je prethodilo izvješće zapovjedništva 4. korpusa ABiH od 13. ožujka 1993. predsjedniku Predsjedništva RBiH,[86] kao i smjena predsjednika Ratnog predsjedništva Skupštine općine Konjic.[87] Kraj tih postupaka bit će u prvoj polovici i sredinom travnja 1993. napadom na postrojbe HVO Jablanice i Konjica.[88] Usprkos što je bio upoznat s bošnjačkim namjerama, HVO je pretrpio znatne gubitke i teritorijalne neuspjehe u tim sukobima. Postignuti dogovori o primirju između 4. korpusa i HVO, ABiH izigrala je osnivanjem Operativne grupe "Igman" (kasniji 6. korpus), koja je odbila dogovorene sporazume o prekidu vatre i normalizaciji života.[89]

[75] Mesud Hero, *Prozor 1992.-1995.: Hronika zločina*, Fondacija "Makljen", Sarajevo, 2003.

[76] Rasim Delić, *Armija ključ mira*, Vojna biblioteka, Sarajevo, 1994., 18.

[77] Amidža i Oganj (od 3. 11. 1992.), O aktivnostima u Hercegovini."

[78] Kao primjer, S. Čekić, n. dj., 411.

[79] ISTI, 226.

[80] ABiH, Zapovjedništvo 4. korpusa, Str. pov. br. 02/4-3232/93 od 18. 4. 1993., Redovni ob. izvještaj; ABiH, Komanda 4. korpusa, Str. pov. br. 02/1-3200-14/93 od 19. 4. 1993., Dnevno operativno izvještavanje; S. Halilović, n. dj.

[81] Charles R. Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni: vojna povijest 1992.-1994.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2004., 119.

[82] RBiH, ŠVK OS, Str. pov. br. 02/213-1 od 6. 2. 1993., Naređenje.

[83] Naredbe Komande 3. korpusa, Str. pov. br. 02/33-826 do 02/33-837 od 11. 4. 1993.

[84] Brigada "Herceg Stjepan", od 27. 3. 1993., Redovno borbeno izvješće za za 26. 3. 1993. god.

[85] Glavni stožer HVO, VOS, Str. pov. br. 03-346/93 od 14. 4. 1993., Zabilješka sačinjena na temelju originalne dokumentacije koja je oduzeta od Jasmina Guske načelnika SJS Konjic.

[86] Komanda 4. korpusa, Dj. br. 01-1880/93 od 13. 3. 1993., Na ruke Predsjedniku Predsjedništva RBiH, Pregled opšte situacije u zoni odgovornosti 4. korpusa Armije RBiH.

[87] Štab Vrhovne komande Oružanih snaga, Pov. br. 13/37-45 od 20. 3. 1993., Naredba; Opština Konjic, Ratno predsjedništvo, Br. 01/1-012-106/93 od 28. 3. 1993., Zahtjev za ocjenu ustavnosti Odluke Predsjedništva R BiH br. 02-111-130/93 od 16. 3. 1993. godine; Brigada "Herceg Stjepan", Zapovjedništvo, od 13. 4. 1993., Saznajno izviješće 13. 4. 1993.; Brigada "Herceg Stjepan", Izviješće za dan 13. 4. 1993.

[88] C.V. Jablanica od 12. 4. 1993., Izvješće; Operativna zona Jugoistočna Hercegovina, Dj. br. 01-2347/93 od 13. 4. 1993., Zapisnik; Zapovjedništvo 4. korpusa, Dj. br. 02-2560-14/93 od 14. 4. 1993., Operativni izvještaj; Operativna zona Jugoistočna Hercegovina, Dj. br. 03-0366/93 od 28. 4. 1993., Pregled stanja.

[89] OZ JiH, Dj. br. 01-2478/93 od 22. 4. 1993., Izvješće o stanju u Jablanici i Konjicu; OZ JiH, Dj. br. 03-0366/93 od 28. 4. 1993., Pregled stanja odnosa između A BiH i HVO u zoni odgovornosti OZ JiH.

Događaji iza toga odvijaju se brzo i prenose na srednju Bosnu. Sukob u Zenici iz travnja 1993. iznimno je značajna u daljnjem razvoju događaja i putu u rat. Sukobu je prethodilo ubojstvo pratilaca zapovjednika brigade HVO "Jure Francetić" što je 17. travnja 1993. dovelo do napada ABiH na HVO, njegovo razbijanje i početak etničkog čišćenja grada.[90] U međuvremenu se dogodio sukob i zločin nad Bošnjacima u Ahmićima kod Viteza (16. 4. 1993.), a nedaleko od toga, u selu Trusina kod Konjica istoga dana izvršen je zločin nad Hrvatima. Nakon toga slijede višemjesečni sukobi u kojima je HVO pretrpio poraz u Fojnici, Kaknju, Travniku i Bugojnu. Popratna pojava vojničkih poraza bilo je etničko čišćenje poraženih. Upravo je stradanje civila u tim sukobima ABiH i HVO približilo postupcima srpskih snaga u Bosni i Hercegovini, što je poslužilo za izjednačavanje Hrvata sa Srbima i relativiziranje ratne krivnje. Zahvaljujući percepciji žrtve, Bošnjaci su izbjegli stigmatiziranje, iako su Hrvati u srednjoj Bosni bili žrtva bošnjačko-hrvatskog rata. General Rasim Delić negirao je napade na Lašvansku dolinu, za njega su to bili pokušaji prognanih Bošnjaka da se kao borci ABiH "vrate na svoja područja".[91]

Valja napomenuti da je pred travanj 1993. kada je ABiH krenula u ofenzivu protiv HVO osigurala zaleđe dogovorima sa bosanskim Srbima, što je dovelo do smirivanja većina bojišta i prikupljanju bošnjačkih snaga za veće napadne operacije protiv HVO. Gotovo godinu dana bosanski Srbi uživali su u miru tijekom kojeg je cvjetala trgovina s Hrvatima i Bošnjacima. Sastavni dio te trgovine bilo je naplaćivanje vojne pomoći HVO i ABiH. HVO se zbog toga i danas osuđuje, a slični postupci ABiH tek sada postaju javno dobro,[92] prekasno za moralnu osudu.

Kraj 1993. ABiH dočekala je mnogo povoljnije nego što je to bio slučaj s 1992. U jednom govoru održanom u veljači 1994. zapovjednik ABiH, general Delić pohvalio se da je "HVO eliminisan sa područja Jablanice, Konjica, Fojnice, Kaknja, Zenice, Travnika i Bugojna. Znači, kompletna jedna pokrajina po Vens-Ovenovom planu sa centralom u Travniku".[93] **Zajedničko područjima s kojih je HVO, kako je to ocijenio general Delić "eliminisan", jest da se radi o miješanim područjima koja nisu imala čvrstu crtu razdvajanja i u kojima je brojna premoć i trenutak iznenađenja odnio prevagu.** HVO se održao na području Žepča i Stoca samo tako što je preduhitrio ABiH. Klasični napadaji tipa operacije "Neretve" ABiH, i pokušaj HVO u Mostaru pretrpjeli su neuspjeh.

Značajka bošnjačko-hrvatskog rata jest i angažman vojnika Republike Hrvatske u njemu. U rat HVO-a i ABiH u proljeće 1993. godine (vjerojatno u travnju), prvi se uključio vod pripadnika bojne "Zrinski", postrojbe koju su uglavnom činili Hrvati Herceg-Bosne. **O pravom angažmanu može se govoriti tek od srpnja 1993. kada je na mostarsku bojišnicu ušla ojačana bojna 5. gardijske brigade HV**. Na tom području kasnije je bila i dragovoljačka postrojba Vojne policije jačine pješačke polubojne (oko 2 satnije). Pripadnici Hrvatske vojske u kolovozu se usmjeravaju na uskopaljsko-ramsku bojišnicu gdje će se zadržati do svibnja 1994. Najbrojnija je bila 5. gardijska brigada koja je na bojišnici duže vrijeme imala postrojbu jačine bojne. Iz profesionalnog sastava na drugom mjestu bila je 7. gardijska brigada sa snagama jačine satnije. Iz 1. i 2. gardijske brigade HV bile su dvije nepotpune satnije dragovoljaca (90 i 113 ljudi). Stigle su 2. kolovoza 1993. a do kraja godine, njihovo brojno stanje palo je na 58 iz 1., i 78 iz 2. gardijske brigade. Ostale profesionalne postrojbe i razne specijalne skupine, brojno su bile u rasponu od voda do ojačanog voda. Dragovoljačke skupine iz pričuvnih postrojbi masovnije su bile zastupljene iz domobranskih pukovnija iz Slavonije, dok je iz nekoliko pričuvnih brigada HV bilo skupina jačine pješačkog voda. Intenzitet dolazaka bio je najveći u razdoblju kolovoz-studeni 1993. Na samom kraju 1993. godine, od vojnih bjegunaca i obveznika Hrvata iz BiH ustrojena je 175. brigada koja je od kraja prosinca 1993. do svibnja 1994. po bojnama bila na ramsko-uskopaljskom bojištu.[94] Bio je to čin vraćanja izbjegli vojnih obveznika, čest u proljeće i ljeto 1992., no za razliku od 1992., kada su vraćani Bošnjaci, u 1993. vraćani su Hrvati.

U već spominjanom govoru, general Delić ustvrdio je da je vojnički "poražen HVO, pa, samim tim, i koncepcija HZ Herceg-Bosna, koji su opstojali samo uz angažovanje veoma značajnih snaga vojske Republike Hrvatske. U protivnom, potpuno bi nestali sa ovih prostora. I to kao politička i voj-

[90] Barešić (Mate) Vinko, Zapovjednik "Zeničke brigade HVO" od 23. 4. 1993., Izvješće o organizaciji HVO Zenica i događajima koji su prethodili njegovom neutraliziranju na području općine Zenica.

[91] R. Delić, n. dj., 49.

[92] Npr. Ramiz Dreković, *U obruču*, "Dom štampe" d. d., Zenica, 2004., 467.

[93] R. Delić, n. dj., 19.

[94] IZM OZ S/Z H, Br. 01-2916/93 od 16. 8. 1993., Pregled snaga na bojišnici; OZ S/Z H, IZM Prozor, Br. 01/3482/93 od 10. 9. 1993., Zabrana vozilima na prvu crtu obrane; ZP Tomislavgrad, Sektor III, Kl. 81/93-02, Ur. br. 8233-4171-93-85 od 5. 12. 1993., Dnevno bojevo izvješće; ZP Tomislavgrad, IZM Prozor, Br. 01/5493 od 9. 12. 1993., Dnevno bojevo izvješće; ZP Tomislavgrad, IZM Prozor, Br. 01/5656 od 15. 12. 1993., Dnevno bojevo izvješće; ZP Tomislavgrad, IZM Prozor, Br. 01-5775/93 od 21. 12. 1993., Sumarno dnevno borbeno izvješće; Glavni stožer HVO, Ur. br. 02-2/1-02-3642/93 od 22. 12. 1993.; ZP Tomislavgrad, IZM Prozor, Br. 01/5867 od 25. 12. 1993., Izvješće o postrojbi sa JV; ZP Tomislavgrad, IZM Prozor, Br. 01/5976 od 29. 12. 1993., Izvanredno izvješće; ZP Tomislavgrad, IZM Prozor, Br. 01/5978 od 29. 12. 1993., Redovno borbeno izvješće; ZP Tomislavgrad, IZM Prozor, Br. 6002 od 31. 12. 1993., Redovno borbeno izvješće; ZP Tomislavgrad, IZM Prozor, Br. 01-55/94 od 5. 1. 1994., Problem ljudstva na Uskopaljsko-Ramskoj bojišnici sa stanjem 5. 1. 1994. u 20,00 sati; Podcentar SIS-a Rama, 02-4/2-7-41/93 od 9. 1. 1994.; Glavni stožer HVO, Kl. 818-01/94-02/15, Ur. br. 02-10-06/01-94-10 od 13. 4. 1994., Zamjena dragovoljaca.

na snaga".[95] **Valja napomenuti da se kod bošnjačkih autora ustalila tvrdnja o ogromnom broju vojnika iz Hrvatske.** Neki govore i o 13 brigada HV.[96] Koliki je bio nedostatak ljudstva na uskopaljsko-ramskoj bojišnici vidi se iz izvješća zapovjednika Zbornog područja Tomislavgrad od 5. siječnja 1994. u kojem piše: "Čitavo uskopaljsko-ramsko bojište nema ni interventnog vojnika slobodnog, osim mene".[97]

Pripadnici Hrvatske vojske u BiH u dokumentima se uglavnom vode kao dragovoljci, što je za pričuvni sastav nedvojbeno. **Njihov broj nikad nije prešao snagu formacijske lake brigade JNA (1.400-1.800 ljudi) uz potporu ekvivalenta topničke bitnice i oklopne satnije. Nikada nisu bili koncentrirani na jednom taktičkom pravcu ili mjestu, već su dijeljeni na manje skupine u svrhu "krpljenja" prevelike crte obrane.** Najveća od tih postrojbi, koja je uporabljena na jednom pravcu, bila je pješačka bojna. Tijekom sukoba približnu ratnu formaciju bojne imala je samo 5. gardijska i 175. brigada. U vojnoj terminologiji pješačka bojna je osnovna združena taktička postrojba pješaštva. Po bojnim pravilima, bojna na ravničarskom zemljištu napada na širini od 1,5 km, odnosno 2-3 km na teže prohodnom zemljištu. U obrani ima pojas širine od 3 do 5 km na ravničarskom zemljištu, odnosno preko 5 km na planinskom zemljištu. No, to je sve u granicama male taktike. Nedvojbeno je da se taktičkim postrojbama postižu samo taktički učinci. **S takvim snagama ne ide se u agresiju i secesiju druge države, a pogotovo se ne koristi razdijeljena na manje skupine i razbacana na širokom području od Mostara do Uskoplja. Njihova uloga je u prvom redu bila psihološka i stvarno je bila simbolična potpora HVO-u u obrani prevelike crte, koju je HVO 1993. s mukom održavao sprječavajući da Armija BiH u pohodu "oslobađanja" ne oslobodi BiH od najmanjeg konstitutivnog naroda.**

Uz pripadnike Hrvatske vojske osvrt zaslužuju muslimanski "sveti" ratnici izvan Bosne i Hercegovine, a koji su duboko umiješani u sva događanja između Hrvata i Bošnjaka. U drugoj polovini srpnja, točnije 22. srpnja 1992., Vojnoobavještajna služba HVO se kratko osvrnula na pogoršano političko-sigurnosno stanje između HVO i TO na području srednje Bosne. Izvješće je značajno i zbog potvrde o nazočnosti mudžahedina i Zenicom kao glavnim centrom za djelovanje protiv HVO-a.[98]

Zalaganjem Sjedinjenih Američkih Država u proljeće 1994. prekinut je bošnjačko-hrvatski rat. Za bosanske Srbe to je bio kraj mira jer se ABiH ponovno okrenula protiv njih. HVO je dobio pola godine relativnog mira što je iskorišteno za prestrojavanje snaga. U studenom 1994. HVO se pridružio ABiH na kupreškom bojištu, što je bio početak kraja rata.

U prosincu 1994. Hrvatska vojska počela je operacije protiv pobunjenih Srba u Hrvatskoj.[99] Kampanju je počela preko Livanjskog polja lomeći postupno snage bosanskih i hrvatskih Srba. Nešto ranije bosanski i hrvatski Srbi krenuli su u ofenzivu razbijanja 5. korpusa ABiH u Bihaću, čije je održanje za Hrvatsku imalo strateški značaj. Operacijom "Zima 94" Hrvatska vojska je s dvije ojačane gardijske brigade nakon višednevnih napadnih djelovanja u iznimno nepovoljnim vremenskim i geografskim uvjetima uspjela staviti pod nadzor veći dio Livanjskog polja i planine Dinare.

ABiH je nakon primirja s HVO-om do kraja 1994. zabilježila nekoliko uspješnih pothvata duž cijele crte bojišnice, no koji u općem odnosu snaga nisu donijeli velike promjene. Najveće uspjehe zabilježio je 5. korpus koji je u teškim okolnostima uspijevao održati Bihać, i 7. korpus koji je zajedno s HVO oslobodio Kupres.[100]

Hrvatske snage su do početka travnja 1995. na području Livanjskog polja provodile djelatnu obranu uz nekoliko manjih taktičkih pomaka. Do sredine lipnja 1995. stavile su pod nadzor cijelo Livanjsko polje, i dolinu Cetine i Vrličko polje u Hrvatskoj, te tako postigle uvjet za napredovanje prema Bosanskom Grahovu i Glamoču.

U Splitu su 22. srpnja 1995. Predsjednik Republike Hrvatske i predsjednik Predsjedništva Bosne i Hercegovine potpisali Deklaraciju o provedbi Sporazuma iz Washingtona, uz koju je potpisan i dogovoran nastavak vojne suradnje. Sporazum je do kraja srpnja rezultirao operacijom **"Ljeto 95"** s kojom su Hrvatske snage ušle u Glamoč i Bosansko Grahovo otvorivši put za Knin. Početkom kolovoza operacijom "Oluja" Hrvatska vojska slomila je srpsku pobunu u Hrvatskoj i deblokirala šire područje Bihaća.

Nakon završetka operacija u RH, hrvatske snage su u rujnu izvele napadnu operaciju **"Maestral"** u kojoj su zauzeti i oslobođeni gradovi Šipovo, Jajce i Drvar, a u listopadu operacijom **"Južni potez"** i Mrkonjić Grad izbivši na samo 23 km od Banja Luke. Zbog zahtjeva međunarodne zajednice dalje se nije išlo, pa rat u BiH ostaje nesvršeni rat i u njemu

[95] R. Delić, n. dj., 21.

[96] Nedžad Latić, Zehrudin Isaković, *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića*, "Bemus", Zenica, 1997., 30.

[97] IZM Prozor, Br. 01-55/94 od 5. 1. 1994., Problem ljudstva na Uskopaljsko-Ramskoj bojišnici sa stanjem 5. 1. 1994. u 20,00 sati.

[98] HVO, Glavni stožer, Str. pov. br. 07-763/92 od 22. 7. 1992., Informacija o stanju na teritoriji srednje Bosne.

[99] Osnovni podaci o tome kod Ante Gotovina, *Napadajni bojevi i operacije HV i HVO*, Zapovjedništvo Zbornog područja Split, Knin, 1996.

[100] *Prva linija*, br. 19, prosinac 1994.

vojnički gubitnik dobiva etnički očišćenu srpsku državu.

* * *

Kako nazvati rat u BiH? Počeo je 1991. kao srpska agresija na Hrvatsku i Hrvate u Hercegovini. U 1992., JNA je iz Hrvatske rat prenijela u BiH. Od svibnja 1992. bosanski Srbi nastavljaju ono što je počela JNA. Najzamršenija faza rata bio je bošnjačko-hrvatski rat. Srbi su rat pravdali prevencijom, sprječavanje ponavljanja 1941. Stvarno to je bio pokušaj stvaranja jedinstvene srpske države. Za Hrvate u BiH bio je to rat za emancipaciju i želju spajanja s matičnom državom. **To znači da dvije od tri strane u ratu, susjedne države doživljavaju "svojom" domovinom, a ne BiH.** Bošnjaci (SDA) svoje su jugoslavenske ambicije 1992. sveli na razumnu razinu. Rat je bio prilika za stvaranje nacije što je nesumnjivo Izetbegovićeva velika osobna zasluga.

Za šire, međunarodno okruženje, to je prvenstveno građanski rat. Bošnjaci rat izbjegavaju nazvati građanskim iz drugog razloga. Koristi se pojam agresija s čime se sugerira da je rat unesen izvana, jer građanski ratovi uglavnom počinju u zemlji i poticaji ne dolaze izvana.[101] BiH nije bila građanska država u zapadnoeuropskom smislu. Rat ju je zatekao nakon izlaska iz 45 godina postojanja jednog utopijskog komunističkog sustava, u kojem je, bez obzira na represiju i različite stupnjeve "ravnopravnosti", kod većine zadržana jaka svijest o nacionalnoj pripadnosti i razlikama od ostala dva naroda. Uz nacionalnu podjelu išlo je i vjersko određenje što je dodatno pospješivalo nacionalnu homogenizaciju. Izuzetak je svakako zapadnobosanska epizoda kod Bošnjaka iz 1993.-1995., što je nedvojbeno znak građanskog rata. S obzirom na jaku osmansku baštinu u BiH rat je imao i vjersku crtu koja je možda u njemu i najprepoznatljivija.

Od razmatranja rata u BiH nemoguće je isključiti međunarodnu zajednicu. Ona je odredila polazne pozicije u raspodjeli vojne moći, održavala sukob planovima o teritorijalnom ustroju BiH i na kraju prekinula rat iz svojih interesa. Rezolucijom 713 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda (VSUN) o embargu na "isporuke oružja i vojne opreme za sve republike SFRJ"[102] Srbima je dana prednost koju ostali sudionici sukoba nisu uspjeli dostići. Pitanje je, ma koliko to zna bit maglovit i nejasan pojam, **je li međunarodna zajednica, ili njezin dio, sudionik rata u BiH?**

Rat je pratila ogromna medijska pozornost, koja je nakon prekida rata nastavljena pravosudnim procesima u Haagu protiv većeg broja istaknutih sudionika rata. Na taj je način rat u BiH, ostavljajući moralne dvojbe po strani, doveden do rijetko dobre razine na osnovu koje je moguće steći sliku rata, kao pojave u jednom civiliziranom kontinentu (Europi), i koja može dati visok stupanj pouzdanosti, na vječno pitanje koliko je rat suprotnost miru. To je jedini način da se anulira nametnuto gledište o tom ratu kao običnom kriminalu. Autoru ovog teksta prečesto se čini da se rat u BiH tretira u Haagu, ali i na ovim prostorima, kao prvi rat u povijesti uopće. Tome pogoduje okolnost što istraživanje rata (kao najvećeg društvenog poremećaja), nema ozbiljnu tradiciju na ovim područjima.

Ratovi imaju mnogo sličnosti. Do nedavno, bilo je važno utvrditi tko je rat počeo. Načelno je to utvrđivao pobjednik, koji je imao poseban tretman, jer je pobijedio u njemu. S ratom u BiH to nije slučaj. Došla su neka nova, postmoderna vremena, i nove vrijednosti. Na žalost, teško da ćemo saznati kako bi se ponašale zapadnoevropske zemlje (Nizozemska na primjer), da se prvo na njima provede jedan ovakav eksperiment, što bi bio povijesni red. Nakon toga bi s punim pravom mogli tražiti isto od onih koji su, na žalost, imali više i duže iskustva s totalitarizmom i neslobodom, da ih slijede na putu u jedinstvenu Europu.

Rat se, mišljenja sam, može promatrati samo kao rat, a svi ostali pristupi projektirani su iz raznih pobuda i raznih središta moći. Bez velike logističke potpore ti pristupi ne bi bili ni mogući. No taj dio priče, tko, kada i zašto, biće poznat za 50-ak i više godina, kada se sukladno zakonima i civilizacijskim običajima otvore dobro čuvane arhive u zapadnoeuropskim i nekim prekooceanskim državama. Točno na vrijeme da danas zainteresiranima to više ne bude važno.

Davor Marijan, (Livno, 1966.), studij povijesti i arheologije završio u Zagrebu, radi u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu na projektu "Domovinski rat i stvaranje Republike Hrvatske".

[101] U tom kontekstu treba gledati naziv za srpsku stranu u ratu koji koriste bošnjački autori. Koristi se ime srpsko-crnogorski agresor (SCA) koji je do kraja svibnja 1992. i mogao proći, no nakon toga nikako.

[102] *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995.*, 381.

AKTUALNO...